

Kazimierz Ginter, *Wizerunek władców w „Historii kościelnej” Ewagriusza Scholastyka, Byzantina Lodzienia 29, Łódź 2018, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, ss. 337*

Książka ks. dr. K. Gintera powstała na bazie doktoratu, który autor obronił na Uniwersytecie Jagiellońskim w 2006 roku, a do publikacji przygotował dopiero niemal dwanaście lat później. Dziś K. Ginter jest profesorem historii liturgii na Wydziale Teologicznym Pontificia Università della Santa Croce w Rzymie. Niniejsza praca jest zatem swego rodzaju dojrzałym spojrzeniem na tematykę podjętą przed laty.

Z formalnego punktu widzenia rozprawa składa się z jedenastu elementów. Pierwszym z nich jest spis treści (s. 5-9). Następnym elementem jest wstęp (s. 11-17), na którego siedmiu stronach widnieje 10 przypisów podtekstowych, co daje średnią 1,428 przypisu na stronę (dalej: przyp./s.). W skali całej książki, która posiada 1619 przypisów, jest to 0,617%. Trzeci element jest zarazem trzonem pracy. Składają się na niego dwie części, w ramach których autor analizuje najpierw dzieło Ewagriusza Scholastyka jako takie (s. 19-79), a następnie zawarty w nim obraz cesarzy (s. 81-272). Część pierwsza to 61 stron i 345 przypisów (= 4,655 przyp./s.; 21,309% wszystkich przyp.). Część druga obejmuje aż 192 strony tekstu i posiada 1260 przypisów (= 6,562 przyp./s.; 77, 825% całości przyp.). Jak widać, drugi segment rdzenia rozprawy jest ponad trzykrotnie większy od pierwszego. Jednak fakt ten usprawiedliwia przyjęta przez autora koncepcja rozdysponowania posiadanego materiału. Wywody te domyka 12-stronicowe zakończenie (s. 273-284), które zaopatrzone w cztery przypisy (0,333 przyp./s.; 0,247% przyp.). Szóstym elementem jest wykaz skrótów (s. 285-289). Wykaz ten zawiera 111 abrewiacji. Po nim zaś została umieszczona bibliografia (s. 291-320) podzielona na źródła (s. 291-300), których jest w sumie 121, i opracowania (s. 300-320) liczące 519 pozycji. Po bibliografii zamieszczono „Summary – The Image of Byzantine Emperors in Evagrius Scholasticus’s *Ecclesiastical History*” (s. 321-326). Po tym streszczeniu znajduje się bardzo sumiennie wykonany indeks osób (s. 327-333) oraz indeks nazw geograficznych i etnicznych (s. 335-337). Jedenastym i ostatnim elementem, który jednak nie posiada paginacji

(s. 339-343), jest wykaz wszystkich, opublikowanych dotąd, czyli w latach 1997-2018, tomów serii *Byzantina Lodziensia*.

Bibliografia opracowań, o której mowa wyżej, wśród swoich 519 prac ma 282 pozycje w języku angielskim (= 54,335%), 74 po francusku (= 14,258%), 70 w języku niemieckim (= 13,487%), 53 prace po polsku (= 10,211%), 38 po włosku (= 7,321%), a także jedną publikację w języku greckim (= 0,192%) i jedną po łacinie (= 0,192%).

Od strony treści pierwsza część książki, „Ewagriusz i jego *Historia kościelna*”, to bodajże najobszerniejsze (jak dotąd) w literaturze polskiej przedstawienie postaci autora i jego dzieła. Ks. K. Ginter rozpoczyna tę część od przedstawienia stanu badań (s. 19-24) oraz krótkiego szkicu „życiorysu” Ewagriusza (s. 24-28), by następnie przejść do analizy czynników, które ukształtowały światopogląd historyka (s. 28-49), ponieważ to zgodnie ze swym światopoglądem będzie on oceniał działalność poszczególnych cesarzy. Kolejnym rozdziałem pierwszej części jest segment poświęcony samej *Historii kościelnej* jako takiej (s. 50-68). Tutaj autor przedstawia zarówno źródła, z których korzystał Ewagriusz, a zatem zarówno dokumenty znajdujące się w archiwum patriarchatu antiocheńskiego, jak i akta soborowe. Osobne miejsce poświęca K. Ginter pracom wcześniejszych historyków Kościoła, czyli Sokratesowi, Sozomenesowi i Teodoretowi z Cyru, których dzieła wykorzystał Ewagriusz w swej syntezie. Następnie autor omawia dzieła tzw. historyków klasycyzujących: Pryskosa z Panion, Malchosa z Filadelfii, Eustacjusza z Epifanii, Prokopiusza z Cezarei, Agatiasza Scholastyka, Meandra Protektora, Teofilakta Symokatty, Jana z Epifanii i Jana Lidyjczyka. Dziwi tylko, że w bibliografii na temat Pryskosa nie zamieszczono prac dr. Józefa Kuranca (18 IX 1904-26 VIII 1989): *Priskos z miasta Panion, historyk bizantyński*, RH 4/2 (1953) s. 339-353; *Wyprawa poselstwa wschodnio-rzymskiego na dwór króla Attyli*, „Meander” 12/1 (1957) s. 20-36; *Sposób przedstawiania dziejów przez historyków wczesnobizantyńskich (V-VI w.)*, RH 6/2 (1957) s. 75-103; *De Prisco Panita, rerum scriptore, quaestiones selectae*, Lublin 1958; *Akcja dyplomatyczna Bizancjum i jego sąsiadów w latach 433-468 (na podstawie fragmentów historyka Priskosa)*, RH 12/3 (1964) s. 55-75. Kolejnym elementem są kroniki. Tutaj pojawia się także sekwencja znaczących autorów późnoantycznych, takich jak Jan Malalas, Marcellin Komes, Wiktor z Tunnuny, Jan z Biklar, Jan z Nikiu i Teofanes. Następnie K. Ginter omawia źródła hagiograficzne: *Historia religiosa* Teodoret z Cyru, *Vita Symeonis* i Żywot Daniela Stylity. Wreszcie ostatnim punktem dotyczącym literatury źródłowej jest krótka wzmianka o panegirykach i paszkwilach. Wśród tych ostatnich zaś nie mogło zabraknąć *Historii sekretnej*. Rozdział, który zamyka część pierwszą, został poświęcony tym autorom, którzy mogli wpłynąć na wyobrażenia

Ewagriusza o władcy idealnym (s. 68-79). Do nich należą przede wszystkim Platon, Euzebiusz z Cezarei, Filostorgiusz oraz Synezjusz. Wartością dodaną jest bibliografia zawarta w przypisach, którą autor zaktualizował, cytując pozycje napisane do roku 2015. Pierwszą część rozprawy jako całość należy uznać za merytorycznie dobrą. Niewątpliwie bowiem rozszerza ona znacznie horyzonty polskiego czytelnika, dając mu również użyteczne narzędzie w postaci bibliografii przedmiotu.

Część druga to „Obraz cesarzy bizantyńskich w *Historii kościelnej* Ewagriusza Scholastyka”. Szkoda, że autor nie zmodyfikował nieco tego sformułowania, ponieważ w tej formie tytuł drugiej części pokrywa się *de facto* z tytułem książki, w którym słowo „obraz” zastąpiono tylko terminem „wizerunek”. Treść tej części natomiast została w sposób jasny i logiczny podzielona na jedenaście zwięzłych rozdziałów, z których każdy jest poświęcony jednemu cesarzowi. Chodzi zaś o następujących władców: Konstantyna I Wielkiego (s. 81-84), Teodozjusza II (s. 85-107), Marcjana (s. 107-133), Leona I (s. 133-142), Zenona (s. 142-159), Anastazjusza I (s. 159-186), Justyna I (s. 186-193), Justyniana I (s. 194-227), Justyna II (s. 227-240), Tyberiusza (s. 240-250) i Maurycjusza (s. 250-272). Jak widać chociażby z objętości poszczególnych rozdziałów, stanowią one swego rodzaju miniaturowe monografie władców oparte na dziele Ewagriusza. Również i w tym przypadku wartością dodaną jest zaktualizowana bibliografia przedmiotu cytowana w przypisach. Niewątpliwie ta część książki stanowi jej podstawowy i najbardziej wartościowy segment. Została napisana w oparciu o właściwie dobraną i rzetelnie przeanalizowaną bazę źródłową, której zarys podano w części pierwszej. Dzięki temu wnosi ona wiele cennych elementów do wyników badań tego okresu, które przeprowadzono na gruncie polskim. Do pewnego też stopnia może być wykorzystana jako swego rodzaju dopełnienie i uszczegółowienie najnowszej pracy prof. Sławomira Bralewskiego (*Symmachia cesarstwa rzymskiego z Bogiem chrześcijan (IV-VI wiek)*, t. 1: „*Niezwykła przemiana*” – *narodziny nowej epoki*; t. 2: *Jedna religia w jednym cesarstwie. Rzymscy imperatorzy sprzymierzeni z Bogiem na straży jedności Kościoła od Konstantyna I do Justyniana I*, Byzantina Lodziensia 27 i 32, Łódź 2018, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego). W tym kontekście warto zauważyć, że obie te prace wydano niemal jednocześnie w tej samej serii, co należy uznać za bardzo szczęśliwy dla polskiego czytelnika zbieg okoliczności, ponieważ otrzymuje on w ten sposób możliwość porównania interpretacji faktów zbieżnych, a także możliwość uzupełnienia danych bibliograficznych.

Praca ks. K. Gintra posiada również kilka niedociągnięć. Między innymi we wstępie autor, tłumacząc znaczenie tematu rozprawy, pisze: „Przed wszystkim należy wyjaśnić, co rozumiem pod pojęciem *obraz*” (s. 11).

Tymczasem w tytule książki nie ma słowa „obraz”, lecz „wizerunek”. Jest to najprawdopodobniej „relikt” pochodzący z tytułu doktoratu obronionego w Krakowie w roku 2006, który autor przeoczył w czasie przygotowywania rzeczonożego tekstu do druku. Podobnie ma się rzecz z wyrażeniem „obraz cesarzy rzymskich” (s. 12), które K. Ginter analizuje w tym samym kontekście. Można stąd wnosić, że pierwotny tytuł rozprawy brzmiał następująco: „Obraz cesarzy rzymskich w *Historii kościelnej* Ewagriusza Scholastyka”.

Z kolei przy cytowaniu tekstów w oryginale greckim (przede wszystkim w przypisach) zdarza się dość często, że poszczególne wyrazy są „rozrywane” w środku przez spację, a tym samym „dzielone na dwie części”, mimo że nie znajdują się na końcu linijki. Sprawia to wrażenie, że są to dwa różne terminy, podczas gdy w rzeczywistości chodzi o jeden wyraz, por. s. 15, przyp. 6, lin. 5 i 8 od góry; s. 35, przyp. 90, lin. 2 od góry; s. 41, przyp. 125, lin. 1 od góry; s. 76, przyp. 320, lin. 3 od góry; s. 82, przyp. 3, lin. 2 od góry; s. 83, przyp. 9, lin. 2 od góry; s. 84, przyp. 11, lin. 3 od góry; s. 85, przyp. 15, lin. 1-2 od góry; s. 86, przyp. 21, lin. 1 od góry; s. 87, przyp. 25, lin. 1 od góry; s. 93, przyp. 65, lin. 2 od góry; s. 101, przyp. 99, lin. 2-3 i 7 od góry; s. 112, przyp. 165, lin. 2 i 4 od góry; s. 125, przyp. 240, lin. 2 i 3 od góry; s. 132, przyp. 280, lin. 2 i 3 od góry; s. 134, przyp. 295, lin. 1 od góry; s. 135, przyp. 305, lin. 3 od góry; s. 143, przyp. 354, lin. 1 od góry; s. 147, przyp. 393, lin. 2 od góry; s. 148, przyp. 401, lin. 3 od góry; s. 155, przyp. 452, lin. 1 od góry; s. 158, przyp. 471, lin. 3 od góry; s. 162, przyp. 504, lin. 2-4 i 6-7 od góry; s. 167, przyp. 574, lin. 2 i 3 od góry; s. 168, przyp. 581, lin. 4 od góry; s. 173, przyp. 616, lin. 3 od góry; s. 191, przyp. 719, lin. 2 od góry; s. 217, przyp. 906, lin. 2 od góry; s. 219, przyp. 921, lin. 2 od góry; s. 224, przyp. 948, lin. 3 od góry; s. 232, przyp. 995, lin. 3 od góry; s. 241, przyp. 1050, lin. 2 od góry; s. 242, przyp. 1051, lin. 2 od góry; s. 262, przyp. 1199, lin. 2 od góry; s. 264, lin. 3 od dołu (w tekście); s. 267, przyp. 1228, lin. 2 i 3 od góry.

Praca posiada również pewne nieścisłości w kwestii kompletności bibliografii. Oto np. na s. 100 (przyp. 96, lin. 1-2 od dołu) autor cytuje artykuł Alice Leroy-Molinghen (1909-2006), którego brak jest w wykazie bibliograficznym. Podobnie ma się rzecz z artykułami Pierre’a Maravala (s. 126, przyp. 245; s. 216, przyp. 902 i 904), których brakuje w bibliografii. Taki sam los spotkał jeden z artykułów pióra Filippo Carcione (s. 221, przyp. 932: *La politica religiosa di Giustiniano*).

Ponadto w tekście rozprawy daje się łatwo zauważyć pewną ilość innych nieścisłości. Poniższa ich lista nie pretenduje oczywiście do kompletności, stara się jednak wskazać najbardziej ewidentne uchybienia. Być

może okazać się ona przydatna przy ewentualnej publikacji drugiego wydania tej książki.

lokalizacja	jest	powinno być
s. 15, lin. 1 od góry	w przypadku u wielu	w przypadku wielu
s. 16, lin. 6 od dołu	językowych W większości	językowych. W większości
s. 20, przyp. 6, lin. 1 od góry	<i>Byzantinischen</i>	<i>byzantinischen</i>
s. 21, przyp. 13, lin. 5 od góry	<i>Geschitsstheorie</i>	<i>Geschichtstheorie</i>
s. 21, lin. 8 od góry	<i>Universalità</i>	<i>Universalità</i>
s. 21, lin. 8 od góry	<i>centra</i>	<i>centro</i>
s. 21, lin. 8 od góry	<i>cittá</i>	<i>città</i>
s. 21, lin. 2 od dołu	<i>Byzantinischen</i>	<i>byzantinischen</i>
s. 21, przyp. 14, lin. 3 od góry	<i>Pogan</i>	<i>Pagan</i>
s. 22, przyp. 16, lin. 1-2 od góry	<i>Kasiertum</i>	<i>Kaisertum</i>
s. 22, przyp. 20, lin. 1 od góry	<i>Prêtre</i>	<i>prêtre</i>
s. 22, przyp. 20, lin. 1 od góry	„ <i>Césaropapisme</i> ” <i>Byzantin</i>	„ <i>césaropapisme</i> ” <i>byzantin</i>
s. 24, przyp. 34, lin. 3 od góry	<i>Orinetis</i>	<i>Orientis</i>
s. 28, przyp. 57, lin. 2 od góry	jako jako	jako
s. 31, przyp. 64, lin. 2 od góry	<i>jusqu'a</i>	<i>jusqu'à</i>
s. 31, przyp. 66, lin. 3 od góry	<i>Débuts</i>	<i>débuts</i>
s. 33, przyp. 74, lin. 2 od dołu	jak wobec jak wobec	jak wobec
s. 34, przyp. 82, lin. 7 od dołu	z powodu, ich	z powodu ich
s. 35, przyp. 89, lin. 2 od dołu	<i>Procés Contemporain</i>	<i>procés contemporain</i>
s. 36, przyp. 95, lin. 4 od dołu	<i>Chalcedonisme</i>	<i>Chalcédonisme</i>
s. 37, przyp. 98, lin. 2 od góry	<i>disguise.</i>	<i>disguise,</i>
s. 38, przyp. 107, lin. 3 od góry	<i>Kirchliche</i>	<i>kirchliche</i>
s. 38, lin. 3 od dołu	<i>chiesae</i>	<i>chiese</i>

s. 39, przyp. 108, lin. 2 od góry	<i>Anastasius I. Von Antiochen</i>	<i>Anastasius I. von Antiochien</i>
s. 43, przyp. 135, lin. 1 od góry	<i>l'Empire</i>	<i>l'Empire</i>
s. 43, przyp. 139, lin. 2 od góry	Festugiere	Festugière
s. 43, przyp. 139, lin. 2 od góry	<i>Païenne et Chretiënne</i>	<i>païenne et chrétienne</i>
s. 44, przyp. 143, lin. 4 od góry	<i>Hellenismes</i>	<i>Hellenismos</i>
s. 44, lin. 5 od góry	<i>l'Identité</i>	<i>l'identité</i>
s. 44, lin. 5 od góry	ed.	éd. par
s. 45, przyp. 151, lin. 3 od dołu	po po	po
s. 46, przyp. 156, lin. 2 od góry	<i>l'Eglise</i>	<i>l'Église</i>
s. 49, lin. 5 od dołu	studia, prowadzą	studia prowadzą
s. 50, przyp. 186, lin. 2 od góry	Ammiana Marcellina Ammian	Ammiana Marcellina. Ammian
s. 53, przyp. 199, lin. 2 od góry	<i>studien</i>	<i>Studien</i>
s. 55, lin. 11 od góry	jak najbardziej	jak i najbardziej
s. 55, przyp. 214, lin. 1 od góry	Walraff	Wallraff
s. 55, przyp. 214, lin. 1 od góry	<i>Jahehundert</i>	<i>Jahrhundert</i>
s. 57, lin. 6 od góry	ambicję, być	ambicję być
s. 57, lin. 7 od góry	i Teodoreta i było	i Teodoreta, i było
s. 58, lin. 16 od góry	posłał go nawet go	posłał go nawet
s. 59, lin. 10 od dołu	powstała ona	powstało ono
s. 60, lin. 3 od dołu	<i>Historia</i>	<i>Historię</i>
s. 60, lin. 3 od dołu	uchodząca	uchodzącą
s. 61, lin. 13 od góry	jak poetą.	jak i poetą.
s. 61, lin. 18 od góry	Justyniana. (552–558).	Justyniana (552–558).
s. 61, lin. 4 od dołu	w Konstantynopolu, był	w Konstantynopolu był
s. 66, lin. 9 od góry	w końcu VII w. podbitym	w końcu VII w. w podbitym
s. 66, przyp. 266, lin. 1 od góry	<i>Bydzantion</i>	<i>Byzantion</i>
s. 66, lin. 2 od góry	<i>Aferomaston</i>	<i>Aphieromaston</i>
s. 67, lin. 2 od góry	panowała środowisku	panowała w środowisku
s. 67, lin. 8 od dołu	zawrócić uwagę	zwrócić uwagę
s. 67, przyp. 274, lin. 2 od dołu	<i>Stlitaë</i>	<i>Stylitaë</i>
s. 70, lin. 11 od góry	której	która

s. 71, przyp. 292, lin. 4 od dołu	cieszyła się	cieszył się
s. 71, lin. 3 od dołu	przesłał ją	przesłał go
s. 71, przyp. 294, lin. 3 od góry	uważana	uważano/uważa się
s. 73, lin. 7 od góry	tu, jednakże	tu jednakże
s. 74, przyp. 312, lin. 2 od dołu	różniła się ponieważ	różniła się, ponieważ
s. 76, przyp. 323, lin. 1 od góry	zwycięstwo bo	zwycięstwo, bo
s. 81, przyp. 2, lin. 1 od góry	<i>Prêtre</i>	<i>prêtre</i>
s. 81, przyp. 2, lin. 1 od góry	„ <i>Césaropapisme</i> ” <i>Byzantin</i>	„ <i>césaropapisme</i> ” <i>byzantin</i>
s. 82, przyp. 4, lin. 2 od dołu	<i>Historigraphy</i>	<i>Historiography</i>
s. 88, lin. 9 od dołu	na ten temat	na temat
s. 92, lin. 10 od dołu	Odzwierciedlało się zarówno	Odzwierciedlało się to zarówno
s. 93, przyp. 64, lin. 1 od góry	we wstępie do dzisiaj	we wstępie, do dzisiaj
s. 93, lin. 2 od góry	Subtelność	Subtelność
s. 94, przyp. 69, lin. 3 od góry	<i>Kaiserliche</i>	<i>kaiserliche</i>
s. 94, lin. 4 od góry	hrsg.	hrsg. von
s. 95, przyp. 75, lin. 1 od dołu	<i>la criante de Dieu</i>	<i>la crainte de Dieu</i>
s. 96, przyp. 75, lin. 1 od góry	<i>del ui faire</i>	<i>de lui faire</i>
s. 97, przyp. 82, lin. 5 od dołu	<i>Orientalischen</i>	<i>orientalischen</i>
s. 97, lin. 4 od dołu	<i>un</i>	<i>um</i>
s. 98, przyp. 90, lin. 6 od dołu	liście	list
s. 99, przyp. 90, lin. 7 od dołu	pokazuje to na	wskazuje to na
s. 99, lin. 5 od dołu	językiem	językiem
s. 99, lin. 5 od dołu	Kosciele	Kościelie
s. 100, przyp. 96, lin. 2 od dołu	<i>vie</i>	<i>Vie</i>
s. 100, przyp. 97, lin. 2 od góry	miedzy	między
s. 100, przyp. 98, lin. 2 od góry	<i>Resume</i>	<i>Résumé</i>

s. 101, przyp. 99, lin. 3 od dołu	<i>Universalità</i>	<i>Universalità</i>
s. 101, lin. 2 od dołu	<i>centra</i>	<i>centro</i>
s. 101, lin. 2 od dołu	<i>cittá</i>	<i>città</i>
s. 101, lin. 1 od dołu	<i>antichita</i>	<i>antichità</i>
s. 103, lin. 6 od góry	świętym	świętymi
s. 103, lin. 3 od dołu	<i>mi. proszę,</i>	<i>mi, proszę,</i>
s. 103, przyp. 110, lin. 1 od dołu	<i>wschodnioözyzmskich</i>	<i>wschodniorzysmskich</i>
s. 105, przyp. 118, lin. 4 od góry	<i>emendis</i>	<i>entendis</i>
s. 105, lin. 1 od dołu	<i>avant "arrivée</i>	<i>avant l'arrivée</i>
s. 107, lin. 3 od góry	z zarówno	zarówno z
s. 107, lin. 3 od góry	jak z	jak i z
s. 107, lin. 13 od dołu	rządził (...) na tronie	zasiadał (...) na tronie
s. 109, przyp. 131, lin. 3 od góry	<i>Chalcédoine</i>	<i>Chalcédoine</i>
s. 112, lin. 1 od góry	spotykał	spotkał
s. 113, lin. 8 od góry	zgodnie którymi	zgodnie z którymi
s. 118, lin. 9 od góry	Żywot	Żywotu
s. 118, lin. 12 od góry	Żywot	Żywotu
s. 118, przyp. 205, lin. 1 od dołu	<i>władzy</i>	<i>władcy</i>
s. 119, przyp. 209, lin. 3 od dołu	na tę ten pogląd	na ten pogląd
s. 120, lin. 7 od góry	sugerować, że prawdziwość	sugerować prawdziwość
s. 124, przyp. 237, lin. 2-3 od góry	<i>Historiia</i>	<i>Historia</i>
s. 125, lin. 8 od góry	soboru, jest	soboru jest
s. 125, przyp. 239, lin. 2 od góry	<i>latrocinum</i>	<i>latrocinium</i>
s. 126, przyp. 245, lin. 1 od góry	<i>Clacedonia</i>	<i>Calcednia</i>
s. 127, przyp. 249, lin. 3 od góry	<i>jusqu'a</i>	<i>jusqu'à</i>
s. 129, przyp. 264, lin. 1 od góry	<i>Chaclédoine</i>	<i>Chalcédoine</i>
s. 129, lin. 4 od dołu	<i>Theologie</i>	<i>théologie</i>
s. 129, lin. 4 od dołu	<i>a Chalcedoine</i>	<i>à Chalcedoine</i>
s. 129, przyp. 265, lin. 6 od góry	<i>Le vingt-huitieme</i>	<i>Le vingt-huitième</i>
s. 129, przyp. 265, lin. 6 od góry	<i>Chalcedoine</i>	<i>Chalcédoine</i>
s. 134, lin. 3 od dołu	Cesarstwu ³⁰² Wreszcie	Cesarstwu ³⁰² . Wreszcie

s. 135, lin. 6 od góry	w tej samym	w tym samym
s. 135, lin. 6 od dołu	podatków Jest	podatków. Jest
s. 136, lin. 6 od dołu	Odoakera	Odoakra
s. 136, lin. 5 od dołu	o śmierci Leona i Leona II i dojściu	o śmierci Leona I i Leona II, i dojściu
s. 136, lin. 1 od dołu	co najmniej	przynajmniej
s. 136, przyp. 310, lin. 2 od góry	pracacz. I,	praca cz. I,
s. 137, przyp. 315, lin. 4 od góry	<i>eccésiale</i>	<i>ecclésiale</i>
s. 137, przyp. 315, lin. 4 od góry	<i>post-chalcedonien</i>	<i>post-chalcédonien</i>
s. 139, przyp. 325, lin. 2 od góry	<i>La Legislazione</i>	<i>La legislazione</i>
s. 139, przyp. 327, lin. 2 od dołu	<i>Païenne et Chretiënne</i>	<i>païenne et chrétienne</i>
s. 140, przyp. 332, lin. 1 od góry	ten pożar jak widzimy,	ten pożar, jak widzimy,
s. 140, lin. 1 od dołu	jak Jan	jak i Jan
s. 141, przyp. 341, lin. 3 od góry	nakłonic	nakłonić
s. 144, lin. 6 od góry	Samarytanów	Samarytan
s. 148, przyp. 397, lin. 1 od góry	<i>tipologia tipologia</i>	<i>tipologia</i>
s. 149, przyp. 413, lin. 1 od góry	uzupracji	uzurpacji
s. 149, lin. 4 od góry	<i>im kontext der Aufsteigenden Monophysitischen Kirche</i>	<i>im Kontext der aufsteigenden monophysitischen Kirche</i>
s. 150, lin. 9 od góry	Nie jest, jednakże	Nie jest jednakże
s. 150, przyp. 416, lin. 5 od dołu	latrocinium	<i>latrocinium</i>
s. 151, przyp. 428, lin. 2-3 od góry	<i>d'Historie</i>	<i>d'Histoire</i>
s. 153, lin. 10 od góry	Kościół Zenon i herezje	Kościół. Zenon i herezje
s. 153, przyp. 442, lin. 2 od dołu	<i>Giorne</i>	<i>Giornate</i>
s. 153, przyp. 442, lin. 2 od dołu	ed. G.G. Archi	a cura di G.G. Archi
s. 155, przyp. 449, lin. 1 od góry	<i>Ewagriusza</i> ''	<i>Ewagriusza</i>
s. 156, lin. 4 od dołu	dodała	dała
s. 156, przyp. 455, lin. 1 od góry	<i>Miracles</i>	<i>miracles</i>

s. 161, lin. 5 od dołu	władców, jest	władców jest
s. 163, lin. 10 od dołu	<i>and. the prayers</i>	<i>and the prayers</i>
s. 165, lin. 5 od góry	Pierwsze dotyczą	Pierwsze wzmianki/uwagi dotyczą
s. 166, lin. 8 od dołu	<i>cimmovere</i>	<i>commovere</i>
s. 166, przyp. 553, lin. 1 od góry	<i>imp. Haereticorum</i>	<i>imperator haereticorum</i>
s. 166, lin. 2 od góry	<i>henoticum</i>	<i>Henoticum</i>
s. 167, przyp. 563	s. 134.11–12.	s. 134, 11–12.
s. 167, przyp. 564	s. 159.20.	s. 159, 20.
s. 167, przyp. 576	s. 154.13–14.	s. 154, 13–14.
s. 168, lin. 8-9 od góry	Autor żywotu, napisał swój utwór jak wiemy,	Autor żywotu napisał swój utwór, jak wiemy,
s. 169, lin. 6-7 od góry	zwierzętami przez	zwierzętami wydany przez
s. 170, lin. 7 od dołu	z pogańskim Zosyma	z pogańskim Zosymem
s. 170, przyp. 600, lin. 3 od góry	<i>personalita</i>	<i>personalità</i>
s. 171, lin. 9 od góry	autor Żywot Daniela	autor <i>Żywotu Daniela</i>
s. 171, przyp. 602, lin. 3 od dołu	Użycie w analogicznych	Użycie analogicznych
s. 172, lin. 1 od dołu	łagodność a nie	łagodność, a nie
s. 172, przyp. 608, lin. 4 od góry	List Leona	list Leona
s. 172, lin. 4 od dołu	zaakceptował	(...), że zaakceptował
s. 172, lin. 1 od dołu	zarówno Zosymem	(...), z Zosymem
s. 172, przyp. 613, lin. 2 od dołu	<i>Panegyrick</i>	<i>Panegyric</i>
s. 173, lin. 3 od dołu	do władzy	(...), do władzy
s. 173, przyp. 619, lin. 1 od dołu	<i>magister officiorum</i>	<i>magister officiorum</i>
s. 174, przyp. 622, lin. 2 od góry	<i>Ethernal</i>	<i>Eternal</i>
s. 175, przyp. 624, lin. 1 od góry	<i>vun</i>	<i>von</i>
s. 178, przyp. 643, lin. 1 od góry	obowiązek należał wciąż jeszcze kuriałów	obowiązek ten należał wciąż jeszcze do kuriałów
s. 178, przyp. 646, lin. 1 od góry	postrzega postrzega	postrzega
s. 179, przyp. 653, lin. 2 od dołu	<i>Sa vie ses écrits</i>	<i>Sa vie, ses écrits</i>
s. 180, przyp. 654, lin. 1 od dołu	<i>disparaitre</i>	<i>disparaître</i>
s. 183, przyp. 670, lin. 2 od dołu	<i>Prêtre</i>	<i>prêtre</i>

s. 185, przyp. 680, lin. 1 od dołu	<i>Neznane</i>	<i>Nieznane</i>
s. 191, przyp. 722, lin. 3 od góry	<i>Kaiserliche</i>	<i>kaiserliche</i>
s. 193, lin. 11 od góry	poszedł zdaniem do nieba	poszedł do nieba
s. 193, lin. 14 od góry	jest, jak się wydaje obojętny	jest, jak się wydaje, obojętny
s. 193, lin. 9 od dołu	dotyczy do historii	dotyczy to historii
s. 195, lin. 4 od dołu	wątpliwości w <i>O budowlach</i> ,	wątpliwości, w <i>O budowlach</i>
s. 197, przyp. 761, lin. 3 od góry	<i>Kaiserkitik</i> [2x]	<i>Kaiserkritik</i> [2x]
s. 198, lin. 4-5 od góry	<i>Historia sekretna</i>	<i>Historię sekretną</i>
s. 198, lin. 4-5 od góry	<i>Historia kościelna</i>	<i>Historię kościelną</i>
s. 198, lin. 13 od góry	odium	<i>odium</i>
s. 198, lin. 7 od dołu	<i>hearesis</i>	<i>haeresis</i>
s. 200, lin. 10 od dołu	Jan za Nikiu	Jan z Nikiu
s. 200, przyp. 792, lin. 1 od góry	w ówczesnej opinii zasadzie obciąża	w ówczesnej opinii obciąża
s. 201, lin. 9 od dołu	Malalasa ⁸¹² jednak	Malalasa ⁸¹² , jednak
s. 202, lin. 10 od góry	<i>Historii Kościelnej</i>	<i>Historii kościelnej</i>
s. 202, przyp. 823, lin. 3 od góry	<i>abd</i>	<i>and</i>
s. 205, przyp. 833, lin. 2 od góry	tyrana, o to, że	tyrana o to, że
s. 205, lin. 5 od dołu	östromische	<i>oströmische</i>
s. 205, lin. 4 od dołu	östromischen	<i>oströmischen</i>
s. 205, lin. 4 od dołu	<i>Reichgedanke</i>	<i>Reichsgedanke</i>
s. 205, przyp. 836, lin. 2 od dołu	za sprawę	za sprawę
s. 206, lin. 5 od dołu	ze Justynian	że Justynian
s. 206, lin. 4-5 od dołu	przypisywaną cechę tyranom	przypisywaną tyranom
s. 208, lin. 4 od góry	udzielnych	udzielonych
s. 209, przyp. 862, lin. 2 od dołu	<i>presonalnej</i>	<i>personalnej</i>
s. 210, przyp. 866, lin. 1 od dołu	<i>siècle</i>	<i>siècle</i>
s. 211, przyp. 870, lin. 6 od góry	<i>a Justin</i>	<i>à Justin</i>
s. 211, przyp. 873, lin. 2 od dołu	że nie Ewagriusz nie mówi	że Ewagriusz nie mówi
s. 214, przyp. 888, lin. 2 od góry	<i>Byzanz ein Beitrag</i>	<i>Byzanz: ein Beitrag</i>

s. 215, przyp. 894, lin. 3 od góry	<i>Festschrift</i>	<i>Festschrift</i>
s. 215, lin. 4 od góry	ed.	hrsg. von
s. 215, lin. 4 od góry	Stuttgart	Stuttgart
s. 215, lin. 2 od dołu	<i>Kirchliche</i>	<i>kirchliche</i>
s. 215, przyp. 898, lin. 3 od góry	wazniejsza	ważniejsza
s. 216, lin. 12 od góry	śwkościółach	kościółach
s. 216, przyp. 900, lin. 2 od góry	<i>Kirchliche</i>	<i>kirchliche</i>
s. 216, przyp. 903, lin. 2 od góry	<i>jusqu'a</i>	<i>jusqu'à</i>
s. 216, przyp. 904, lin. 2 od góry	potepił	potępił
s. 221, przyp. 932, lin. 4 od góry	<i>religosa</i>	<i>religiosa</i>
s. 223, lin. 6 od dołu	Anastazjusz	Anastazjusza
s. 223, lin. 5 od dołu	będziemy	(...), będziemy
s. 224, przyp. 946, lin. 2 od góry	<i>Legislazione</i>	<i>Legislazione</i>
s. 224, lin. 3 od dołu	<i>Prêtre</i>	<i>prêtre</i>
s. 227, lin. 1 od dołu	pochodzący prowincjonalnego	pochodzący z prowincjonalnego
s. 229, lin. 15 od góry	swego go na cesarza	go na cesarza
s. 233, przyp. 1000, lin. 2 od dołu	<i>vorehmilch</i>	<i>vornehmlich</i>
s. 238, lin. 9 od góry	stwierdzenia	od stwierdzenia
s. 238, lin. 7 od dołu	jednak strony relatywizuje jednak	jednak strony relatywizuje
s. 241, lin. 10 od góry	<i>ed</i>	<i>et</i>
s. 245, przyp. 1072, lin. 1 od góry	imają	i mają
s. 248, przyp. 1093, lin. 2 od dołu	<i>Kirchliche</i>	<i>kirchliche</i>
s. 251, przyp. 1111, lin. 2 od góry	nagatywny	negatywny
s. 253, lin. 3 od dołu	Egipcie	w Egipcie
s. 255, przyp. 1148, lin. 2 od góry	<i>Historii Kościelnej</i>	<i>Historii kościelnej</i>
s. 257, przyp. 1156, lin. 2 od dołu	<i>Saints</i>	<i>saints</i>
s. 264, lin. 6 od dołu	i z Adarmaanem	i Adarmaanem
s. 267, przyp. 1227, lin. 2 od góry	hisotoriach	historiach

s. 271, lin. 9 od dołu	by	(...), by
s. 272, przyp. 1260, lin. 1 od góry	min.	m.in.
s. 274, lin. 6 od dołu	neopitagorejską	neopitagorejski
s. 275, przyp. 1, lin. 1 od dołu	<i>panegyrick</i>	<i>panegyric</i>
s. 283, lin. 19 od góry	zwraca uwagę, na to, że	zwraca uwagę na to, że
s. 289, lin. 6 od góry	Hstory	History
s. 298, lin. 6 od góry	Cesaree	Césarée
s. 298, lin. 9 od góry	Cesaree	Césarée
s. 301, lin. 1 od góry	<i>TheSsixth</i>	<i>The Sixth</i>
s. 301, lin. 10 od góry	<i>Kirchliche</i>	<i>kirchliche</i>
s. 301, lin. 11 od dołu	<i>Orientalischen</i>	<i>orientalischen</i>
s. 301, lin. 10 od dołu	<i>un</i>	<i>um</i>
s. 302, lin. 15 od dołu	<i>eccésiale</i>	<i>ecclésiale</i>
s. 302, lin. 15 od dołu	<i>post-chalcedonien</i>	<i>post-chalcédonien</i>
s. 303, lin. 20 od góry	<i>orinentamento</i>	<i>orientamento</i>
s. 303, lin. 2 od dołu	<i>Theologie</i>	<i>théologie</i>
s. 303, lin. 2 od dołu	<i>a Chalcedoine</i>	<i>à Chalcédoine</i>
s. 304, lin. 20 od góry	<i>Hellenismes</i>	<i>Hellenismos</i>
s. 304, lin. 20 od góry	<i>l'Identite</i>	<i>l'identité</i>
s. 304, lin. 21 od góry	ed.	éd. par
s. 304, lin. 4 od dołu	<i>Giorne</i>	<i>Giornate</i>
s. 304, lin. 4 od dołu	ed.	a cura di
s. 305, lin. 1 od góry	<i>Bydzantion</i>	<i>Byzantion</i>
s. 305, lin. 1-2 od góry	<i>Afieromaston</i>	<i>Aphieroma ston</i>
s. 305, lin. 4 od góry	<i>Giornae</i>	<i>Giornate</i>
s. 305, lin. 4 od góry	ed.	a cura di
s. 305, lin. 18 od góry	<i>Vie</i>	<i>Vie</i>
s. 305, lin. 19 od góry	<i>sociéte</i>	<i>société</i>
s. 305, lin. 20 od góry	ed.	éd. par
s. 305, lin. 20 od góry	Fréroul	Frézoul
s. 305, lin. 11 od dołu	<i>Pogan Historigraphy</i>	<i>Pagan Historiography</i>
s. 305, lin. 9 od dołu	<i>Universalita</i>	<i>Universalità</i>
s. 305, lin. 9 od dołu	<i>centra</i>	<i>centro</i>
s. 305, lin. 9 od dołu	<i>cittá</i>	<i>città</i>
s. 305, lin. 8 od dołu	<i>La storiografia (...), [in:]</i>	<i>[in:] La storiografia (...),</i>
s. 305, lin. 8 od dołu	<i>antichita</i>	<i>antichità</i>
s. 305, lin. 8 od dołu	<i>Convegno di Erice</i>	<i>Convegno tenuto in Erice</i>
s. 305, lin. 1 od dołu	<i>tipologia tipologia</i>	<i>tipologia</i>
s. 306, lin. 2 od góry	<i>nspired</i>	<i>inspired</i>
s. 306, lin. 12 od góry	<i>Prêtre</i>	<i>prêtre</i>

s. 306, lin. 12 od góry	„ <i>Césaropapisme</i> ” <i>Byzantin</i>	„ <i>césaropapisme</i> ” <i>byzantin</i>
s. 306, lin. 13 od góry	<i>Miracles</i>	<i>miracles</i>
s. 306, lin. 19 od góry	<i>Saints</i>	<i>saints</i>
s. 307, lin. 24 od góry	<i>Byzanz ein Beitrag</i>	<i>Byzanz: ein Beitrag</i>
s. 307, lin. 4 od dołu	<i>Païenne et Chretiëne</i>	<i>païenne et chrétienne</i>
s. 308, lin. 6 od góry	<i>Cristianesimo</i>	<i>Cristianesimo</i>
s. 308, lin. 20 od góry	<i>Centuries Cambridge</i>	<i>Centuries, Cambridge</i>
s. 308, lin. 24 od góry	<i>Chaclédoine</i>	<i>Chalcédoine</i>
s. 309, lin. 21 od góry	<i>Peuple</i>	<i>peuple</i>
s. 309, lin. 22 od góry	<i>Involymnt</i>	<i>Involvement</i>
s. 309, lin. 14 od dołu	<i>Kaiserliche</i>	<i>kaiserliche</i>
s. 309, lin. 13 od dołu	hrsg.	hrsg. von
s. 309, lin. 1 od dołu	<i>Sa vie ses écrits</i>	<i>Sa vie, ses écrits</i>
s. 310, lin. 1 od góry	<i>Le vingt-huitieme</i>	<i>Le vingt-huitième</i>
s. 310, lin. 1 od góry	<i>Chalcedoine</i>	<i>Chalcédoine</i>
s. 311, lin. 25 od góry	<i>Factions</i>	<i>factions</i>
s. 311, lin. 11 od dołu	1940.Jones	1940. Jones [od nowej linii]
s. 312, lin. 13 od góry	<i>Festschift</i>	<i>Festschrift</i>
s. 312, lin. 14 od góry	ed.	hrsg. von
s. 312, lin. 14 od góry	Stuttgart	Stuttgart
s. 312, lin. 6 od dołu	<i>l'Empire</i>	<i>l'Empire</i>
s. 313, lin. 2 od góry	<i>jusqu'a</i>	<i>jusqu'à</i>
s. 313, lin. 15 od góry	<i>Kasiertum</i>	<i>Kaisertum</i>
s. 313, lin. 19 od dołu	<i>d'Historie</i>	<i>d'Histoire</i>
s. 314, lin. 3 od góry	<i>Christliche</i>	<i>Christlicher</i>
s. 314, lin. 26 od góry	<i>jusqu'a</i>	<i>jusqu'à</i>
s. 314, lin. 14 od dołu	<i>Ethernal</i>	<i>Eternal</i>
s. 314, lin. 8 od dołu	<i>Anasthasian</i>	<i>Anastasian</i>
s. 315, lin. 1 od góry	<i>Chalcedonisme</i>	<i>Chalcédonisme</i>
s. 315, lin. 1 od góry	<i>neo-Chalcedonisme</i>	<i>neo-Chalcédonisme</i>
s. 315, lin. 2 od góry	hrsg.	hrsg. von
s. 315, lin. 13 od góry	<i>Chalcédoine</i>	<i>Chalcédoine</i>
s. 315, lin. 14 od góry	hrsg.	hrsg. von
s. 315, lin. 22 od góry	<i>Resume</i>	<i>Résumé</i>
s. 316, lin. 2 od góry	<i>Giornae</i>	<i>Giornate</i>
s. 316, lin. 5 od góry	<i>a Justin</i>	<i>à Justin</i>
s. 316, lin. 21 od góry	<i>im kontext der Aufsteigenden Monophysitischen Kirche</i>	<i>im Kontext der aufsteigenden monophysitischen Kirche</i>
s. 316, lin. 17 od dołu	<i>Débuts</i>	<i>débuts</i>
s. 316, lin. 17 od dołu	hrsg.	hrsg. von
s. 317, lin. 12-13 od góry	<i>Giornae</i>	<i>Giornate</i>

s. 317, lin. 13 od góry	ed.	a cura di
s. 317, lin. 17 od dołu	<i>von</i>	<i>von</i>
s. 317, lin. 9 od dołu	<i>Procès Contemporain</i>	<i>procès contemporain</i>
s. 318, lin. 11 od góry	<i>Ffilostorgiosa</i>	<i>Filostorgiosa</i>
s. 318, lin. 17 od góry	<i>vorehmilch</i>	<i>vornehmlich</i>
s. 318, lin. 8 od dołu	<i>studien</i>	<i>Studien</i>
s. 318, lin. 7 od dołu	<i>Byzantinischen</i>	<i>byzantinischen</i>
s. 318, lin. 3 od dołu	östromische	oströmische
s. 318, lin. 2 od dołu	östromischen	oströmischen
s. 318, lin. 2 od dołu	<i>Reichgedanke</i>	<i>Reichsgedanke</i>
s. 319, lin. 10 od góry	<i>Historyka</i>	<i>historyka</i>
s. 319, lin. 25 od góry	Walraff	Wallraff
s. 319, lin. 25 od góry	<i>Jahehundert</i>	<i>Jahrhundert</i>
s. 319, lin. 9 od dołu	<i>panegyrick</i>	<i>panegyric</i>
s. 320, lin. 7-8 od góry	<i>Byzantinischen</i>	<i>byzantinischen</i>
s. 320, lin. 9 od góry	<i>Geschitstheorie</i>	<i>Geschichtstheorie</i>
s. 320, lin. 9 od góry	<i>Griechischen</i>	<i>griechischen</i>
s. 320, lin. 6 od dołu	<i>presonalnej</i>	<i>personalnej</i>
s. 320, lin. 3 od dołu	28ieme	28ième

Książka ks. dr. Kazimierza Gintra, pomimo wskazanych wyżej mankamentów natury technicznej, jest z merytorycznego punktu widzenia pracą ważną i znaczącą w polskiej bibliografii bizantynistycznej. Przede wszystkim w pierwszej części przybliża ona postać samego Ewagriusza Scholastyka, w drugiej natomiast prezentuje sylwetki 11 cesarzy wschodniorzymskich, idąc za wywodami tegoż autora zawartymi w jego *Historii kościelnej*. Są to *de facto* zwarte monografie na temat tych władców, które ze względu na to, że opierają się na źródłach, stanowią cenny wkład w bizantyńską biografistykę. Trzeba także zwrócić uwagę na bibliografię zamieszczoną w recenzowanej pracy, która kumuluje ważne pozycje z zakresu tematyki omawianej w rozprawie, dając tym samym polskiemu czytelnikowi dobrą orientację w tym względzie. Stąd też niniejsza rozprawa jest znaczącym elementem w dorobku rodzimej bizantynistyki. Biorąc pod uwagę wskazane wyżej walory publikacji ks. dr. K. Gintra, warto pozycję tę polecić wszystkim zainteresowanym tym okresem historycznym.

Олександр Кашук, Монотеліство у Візантії VII століття: доктрина, політика та ідеологія влади, Львів 2019, ЛНУ імені Івана Франка, ss. 343

Niniejsza publikacja jest rozprawą habilitacyjną, którą autor, dr Aleksander Kaszczuk, przedstawił na Wydziale Historycznym Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki. Jest on tam zatrudniony w Katedrze Historii Średniowiecznej i Bizantyńskiej. Drugim miejscem pracy autora jest Ukraiński Katolicki Uniwersytet, gdzie pracuje na Wydziale Filozoficzno-Teologicznym, a ściślej w Katedrze Teologii.

Rozprawa „Monoteletyzm w Bizancjum w VII w.: doktryna, polityka i ideologia władzy” liczy w sumie 343 strony. Rozpoczyna ją 4-stronicowy spis treści (s. 5-8). Następnym elementem pracy jest liczący 10 stron wstęp (s. 9-18), który posiada cztery przypisy, co daje 0,400 przypisu na stronę (dalej: przyp./s.). Ponieważ zaś cała publikacja została opatrzona 1824 przypisami podtekstowymi, zatem owe 4 przypisy to 0,219% wszystkich jej przypisów. Zasadniczym segmentem rozprawy jest sześć rozdziałów. Pierwszy z nich (s. 19-40), „Historiografia i źródła / Історіографія та джерела”, obejmuje 22 strony i posiada 165 przypisów (= 7,500 przyp./s.; 9,046% wszystkich przypisów). Rozdział drugi (s. 41-74), „Polityczno-teologiczny kontekst sporu monoteletycznego i metodologiczne uzasadnienie jego badań / Політико-богословське підґрунтя монотелітської суперечки та методологічне обґрунтування її вивчення”, to 34 strony i 137 przypisów (= 4,029 przyp./s.; 7,510% wszystkich przypisów). Trzeci rozdział (s. 75-123), „Oficjalne wprowadzenie monoenergetyzmu: między doktryną, tożsamością i polityką / Офіційне запровадження моноенергізму: між доктриною, ідентичністю та політикою”, składa się z 49 stron oraz 332 przypisów (= 6,775 przyp./s.; 18,201% wszystkich przypisów). Z kolei czwarty rozdział rozprawy (s. 124-171), „Doktrynalna ewolucja sporu / Доктринальна еволюція полеміки”, liczy 48 stron tekstu i 333 przypisy (= 6,937 przyp./s.; 18,256% wszystkich przypisów). Piąty segment (s. 172-227) natomiast, „Taktyka i polityka sporu monoteletycznego / Тактика і політика монотелітської суперечки”, obejmuje 56 stron i 414 przypisów (= 7,392 przyp./s.; 22,697% wszystkich przypisów). Wreszcie ostatni, szósty rozdział (s. 228-295), „Od zderzenia ideologii władzy do konfrontacji tożsamości / Від зіткнення ідеологій влади до протистояння ідентичностей”, zajmuje 68 stron i posiada 439 not (= 6,455 przyp./s.; 24,067% wszystkich przypisów). Całość dopełnia liczące 4 strony (s. 296-299) zakończenie („Загальні висновки”), „Summary

– *Monothelism in Byzantium of the Seventh Century: Doctrine, Politics and Ideology of Power*” (s. 300-312), wykaz skrótów (s. 313) – 20 abrewiacji, bibliografia (s. 314-335) oraz indeks imion własnych („Именной покажчик”), który znajduje się na stronach 336-343.

Wspomniana 22-stronicowa bibliografia została podzielona na dwie części: na źródła (s. 314-319) i opracowania (s. 320-335). W sumie autor przytacza w niej 116 źródeł (głównie greckich) i 260 opracowań (w siedmiu językach). Wśród tych ostatnich dominują prace anglojęzyczne (182 pozycje = 70,000%). Drugą co do ilości grupę opracowań stanowią publikacje w języku polskim (25 pozycji = 9,615%). Trzecie miejsce w powyższym „rankingu” przypada rozprawom napisanym w ojczystym języku autora, czyli po ukraińsku (18 pozycji = 6,923%). W dysertacji odwołano się także do publikacji w języku francuskim (13 prac = 5,000%), rosyjskim (10 prac = 3,846%), włoskim (9 opracowań = 3,461%) i niemieckim (3 publikacje = 1,153%).

Pierwszy rozdział, gdzie autor omawia źródła i opracowania, mógłby *de facto* wejść w skład rozszerzonego wstępu i być może w strukturze tego segmentu pracy spełniłyby równie dobrze rolę omówienia literatury. Jednak decyzja dr. A. Kaszczuka o zawarciu rozważań bibliograficznych w osobnej części rozprawy była być może podyktowana chęcią wyeksponowania tego elementu, aby w ten sposób lepiej ukazać *status quaestionis* zagadnienia podjętego w rozprawie habilitacyjnej.

Drugi rozdział z kolei analizuje trzy zagadnienia: (1) proces formowania się doktryny chrystologicznej przeciwnej orzeczeniom soboru chalcedońskiego z 451 roku; (2) kwestię monoenergetyzmu, który uznając dwie natury w Chrystusie, akcentował Jego jedno boskie działanie (*energeia*); (3) genezę monoteletyzmu jako alternatywy dla odrzuconego monoenergetyzmu kładącego nacisk na jedność woli (*thelema*) w bosko-ludzkiej naturze Chrystusa, i wyakcentowanie najistotniejszych punktów samej polemiki monoteletycznej. Taka dyspozycja materiału zapewnia rozdziałowi logiczną spójność i przejrzystość, skupiając uwagę czytelnika na kluczowych elementach stanowiących o specyfice sporu monoteletycznego jako takiego. Owa specyfika wymaga zaś zastosowania adekwatnej metodologii badań, o czym autor pisze w końcowej części rzeczzonego rozdziału.

W rozdziale trzecim dr. A. Kaszczuk powraca do rozważań nad monoenergetyzmem, który jednak został tutaj potraktowany w aspekcie czysto teologicznego wyzwania dla chalcedońskiej ortodoksji uważającej monoenergetyzm za subtelną formę monofizytyzmu. Autor odwołuje się tutaj do tez dwóch głównych protagonistów sporu: Sofroniusza I Jerozolimskiego (ok. 560-11 III 638; patriarcha Jerozolimy od 634) stojącego na gruncie chalcedońskiej prawowierności i Sergiusza, patriarchy Konstantynopola

w latach 610-638, który szukając pojednania z monofizytami, sformułował najpierw doktrynę chrystologiczną zwaną monoenergetyzmem, a następnie, w konsekwencji krytyki tego rozwiązania chrystologicznego, zwekslował ją na monoteletyzm. Następnie autor analizuje kompromisową postawę papieża Honoriusza I († 12 X 638, papież od 27 X 625), którego Sergiusz zdołał początkowo pozyskać dla monoenergetyzmu, a później dla monoteletyzmu. Kolejne dwa paragrafy zostały poświęcone antymonoteletyzmowi Maksyma Wyznawcy (ok. 580-622). Wreszcie dwie ostatnie części tego rozdziału odnoszą się do dekretu cesarza Herakliusza (ok. 574-11 II 641, cesarz od 5 X 610) zwanego *Ektesis*, wydanego najprawdopodobniej w roku 636.

Rozdział czwarty, analizując doktrynalną ewolucję sporu chrystologicznego, zwraca najpierw uwagę na wzrost napięcia między Rzymem a Konstantynopolem oraz na rolę Maksyma Wyznawcy jako doktrynalnego sojusznika Rzymu. Następnie autor wskazuje na próby wypracowania teologicznego kompromisu. Wreszcie, gdy ta droga zawodzi, ortodoksyjni dioteleci, zyskując stopniowo przewagę, rozstrzygają przedmiotową kwestię w duchu głoszonej przez siebie doktryny na III soborze konstantynopolitańskim (szósty sobór powszechny – 680-681).

Piąty rozdział został poświęcony „taktecy”, jaką przyjęła każda ze stron sporu, czyli zarówno mono- jak i dioteleci. Ten wojskowy żargon oddaje dobrze ferwor teologicznej kontrowersji. Autor ukazuje tutaj m.in. słabe strony monoteletyzmu. Doktryna ta jako owoc teologii konstantynopolitańskiej, w której cesarz Herakliusz pokładał wielkie nadzieje, niejako siłą faktu stała się również ważnym elementem polityki wyznaniowej cesarstwa jako takiego. Porażka linii teologicznej nakreślonej przez patriarchę Konstantynopola wzmocniła z jednej strony (niejako siłą rzeczy) pozycję patriarchy Rzymu, z drugiej zaś podkopała do pewnego stopnia autorytet władzy cesarskiej. Jednak mówiąc o porażce cesarskiej polityki religijnej, nie należy zapominać, że w owym czasie Egipt i Syria (a co za tym idzie Aleksandria i Antiochia), fortece monofizytyzmu, do których patriarcha Sergiusz adresował zarówno monoenergetyzm, jak i monoteletyzm, znajdowały się już pod władzą kalifa. Z metropolii pentarchii niezależne pozostały tylko dwie: Rzym i Konstantynopol. Zmieniło to w znacznym stopniu wymiar debaty chrystologicznej, która stała się swego rodzaju probierzem prawowierności Rzymu i Konstantynopola. Przegrana patriarchów tego ostatniego oznaczała porażkę Konstantynopola jako centrum myśli teologicznej. Z kolei niedoceniany na Wschodzie z teologicznego punktu widzenia Rzym mógł uznać przebieg i wynik sporu właśnie za „taktyczne” zwycięstwo doktrynalne.

Wreszcie w rozdziale szóstym dr A. Kaszczuk poddaje analizie „świecki” aspekt zagadnienia, koncentrując się na jego związku z ówczesną ideologią władzy cesarskiej oraz na autorytecie cesarza w Kościele

jako takim. Autor, idąc za dobrze znaną teorią dwóch władz, lansowaną w kręgach kościelnych, przedstawia kwestię ideologii władzy nie tylko z laickiego, czyli imperialnego punktu widzenia, lecz także z punktu widzenia ówczesnych hierarchów Kościoła Wschodniego. Różnice w pojmowaniu zakresu władzy cesarskiej w odniesieniu do Kościoła zaś były między administracją państwową a kościelną ogromne. Porażka cesarska w sporze chrystologicznym była zatem jednocześnie zwycięstwem czynnika kościelnego, lecz nie patriarchy Konstantynopola, którego błędne (jak orzekł wspomniany wyżej sobór) rozwiązania doktrynalne poparł cesarz, a patriarchy Rzymu. Przekładała się ona na całość zagadnienia stosunku władzy świeckiej do duchownej i mogła być w Rzymie traktowana nie tylko jako taktyczny sukces teologiczny, lecz także jako sukces polityczny. Po faktycznym bowiem upadku pentarchii skutkiem podbojów arabskich patriarcha Rzymu „wygrał” fundamentalny i długotrwały spór teologiczny, „pokonując” zarówno patriarchę Konstantynopola, jak i rezydującego nad Bosforem cesarza, który „zawierzył” swemu patriarsze.

Autor rozprawy bardzo jasno i rzetelnie przedstawia całość problematyki określonej tytułem pracy. Potrafi przy tym dobrze wykorzystać materiał źródłowy. Jego analizy w tym względzie należą bez wątpienia nie tylko do wartościowych, lecz wręcz głębokich. Dostrzega bowiem i eksponuje wiele niuansów teologiczno-politycznych. Lektura jego publikacji może więc przynieść znaczny pożytek zarówno badaczowi historii Bizancjum, jak i patrologowi. Bariery, która przeszkadza rozpowszechnieniu znaczących wyników tej dysertacji, jest oczywiście język. Dopiero przekład na angielski zapewniłby rozprawie dr. A. Kaszczuka odpowiednie pole oddziaływania. Ale ten brak można jeszcze nadrobić. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że autor oparł się głównie na literaturze angielskiej. Można by widzieć w tym symptom pewnej jednostronności linii rozumowania. Jednak ten mankament niwelują właśnie fakt umiejętnego wykorzystania źródeł i duża samodzielność myślenia autora, a co za tym idzie samodzielność w sferze interpretacji źródeł. Dzięki temu sugestywność literatury anglojęzycznej została w sposób widoczny przewyciężona.

W ostatecznym rozrachunku rozprawę habilitacyjną dr. A. Kaszczuka należy ocenić wysoko jako znaczące osiągnięcie badawcze. Biorąc zaś pod uwagę fakt, że autor w momencie napisania tej pracy nie przekroczył czterdziestego roku życia, można mieć nadzieję, że spod jego pióra wyjdzie jeszcze wiele wartościowych publikacji.